

Ferenczi Attila (1962), az ELTE Latin Nyelvi és Irodalmi Tanszékének, valamint a Pécsi Tudományegyetem Klasszika-Filológiai Tanszékének munkatársa. Kutatási területe a római irodalomtörténet.

Pusztuló és születő világok az *Aeneis*ben

Ferenczi Attila

AKHILLEUSZ ÉS HEKTÓR PÁRHARCA

Ekkor az őrhely előtt, meg a szellős vadfügefánál végig a fal mellett, a szekéruTON szá- guldtak: és odaértek a kettős szépvizü kút- hoz, ahonnan mélyörvényü Szkamandrosz két for- rása előtör. Egy forrás langyos vízzel bugyog és körülötte száll a magasba a gőz, mint füst, ha lobognak a lángok; másoknak vize nyáron hűvös, akár- csak a jégnek zápora, vagy mint hó, vagy mint kristályba fagyott víz. Ott vannak közelükben a szépköve- zésü medencék, jó széles gödrök, melyekben a drága ruhákat trójaiak feleségei és szép lányai mosták régen, békében, mielőtt az akháj sereg eljött. Erre rohantak el ők, menekülve ez, úzve a másik; nem hitvány a futó, de az úzó még derekabb volt és gyors; mert nem is áldozat-állatot és nem ökörbórt kívántak, mely a gyors versenyző férfit díja, ám a lovas Hektór lelkéért futva sza- ladtak.

Homérosz: *Íliász* 22. 145–161.

Devecseri Gábor fordítása

Az *Aeneis* 12. énekének végén (766–790.) Aeneas Turnust üldözi a csatamezőn. Ötször futják körbe a küzdőteret az egyik irányban, azután vissza. Nem kicsi a tét: Turnus élete forog kockán. A megfelelő pillanatban az üldöző elhajtja dárdáját, de elvéti a célt, és a fegyver ellensége háta helyett egy kivágott vadolajfa földben hagyott gyökerei között ragad meg. A kis drámai jelenet kétségtelenül az *Íliász* 22. énekének emlékét hívhatja elő olvasója emlékezetéből. Az ottani jelenetben Akhilleusz üldözi Hektórt hasonlóan ádáz módon, s ennek során elhaladnak egy széltepte fügefá mellett, amely annál a forrásnál áll, ahol békeidőben az asszonyok szokták mosni a ruhákat. A nagy elődtől átvett narratív megoldás tehát körülbelül így foglalható össze: a végső párviadalra készülők még korántsem végső egymásnak feszülését megszakítja a békés múlt felvillanó képe, melyet egy tárgy fizikai jelenléte hív elő. Érdekes azonban kicsit alaposabban megvizsgálni, mi lesz ebből a homéroszi örökségből annak a költőnek a kezén, akinek halála után alighanem még jó 1500 évet kell várni – egészen Shakespeare születéséig –, amíg az európai irodalom ismét hasonló teljesítményekre lesz képes.

Vergilius a legkevésbé sem akarja verseinek homéroszi rokonságát takargatni. Ellenkezőleg. Mindent megtesz azért, hogy ezt figyelmetlenebb olvasói is felismerhessék. Homérosz szövegét idézi az oda-vissza megtett körök képe,¹ valamint a jelentőségteljes mondat: *Turni de vita et sanguine certant* (Turnus élete és vére a küzdelem tétje).² A hasonlóságok szerepe csak annyi, hogy ébren tartásák a megidézett hely emlékét, és figyelmeztessenek: részletekben és jelentésben gazdagabb képet kapunk, ha a két szövegrészt egymáshoz fűződő viszonyával együtt olvassuk. Messzire vezető, és éppen ezért ennek a cikknek a keretében nem tárgyalható gondolatokat vet fel az alapszituáció és a személyek összevetése a homéroszi mintával. A menekülő, később vesztésként alulmaradó hős, azaz a görög eposz Hektórjának szerepében Turnust találjuk, míg a későbbi győztes Akhilleuszban Aeneast. A Hektór–Turnus, Akhilleusz–Aeneas párhuzam határozza meg az egész *Aeneis* zárójelenetét is.³

Az *Aeneis*ben nem fügefáról van szó, hanem egy vadolajfáról, méghozzá olyanról, amelyet Faunusnak szenteltek. Ezen a ponton érdemes szó szerint idézni a szöveget:

*Forte sacer Fauno foliis oleaster amaris
hic steterat, nautis olim venerabile lignum,
servati ex undis ubi figere dona solebant
laurenti divo et votas suspendere vestis;
sed stirpem Teucro nullo discrimine sacrum
sustulerant, puro ut possent concurrere campo.
(12.766–771.)*

(Véletlenül éppen ott állt Faunus keserű levelű szent vadolajfája, mely egykor a hajósok körében állt tiszteletben, akik megmenekültek a hullámok közül:

*erre szokták felakasztani fogadalmi ajándéku­l felajánlott ruháikat a lauren­
tumi istenségnek; a trójaiak azonban nem tettek vele kivételt, és többől kivág­
ták, hogy megtisztítsák a harcmezőt, ahol összecsapnak.)*

A jelenetet vizsgálva tegyük meg az első közelítő lépéseket Faunus alak­
jának irányából; tanulságos részletek fognak kibontakozni a szemünk előtt.
A 7. ének elején többször is szó esik róla, ő volt ugyanis Latinus király apja.
Éppen ő, azaz Faunus az, aki jóstehetsége révén elsőként adja hírül a lati­
noknak a Trójából menekülők jövetelét, és figyelmezteti fiát, egyelőre ne je­
gyezze el lányát, Laviniát senkivel, mert igazán nagyszerű jövő vár rájuk és
népükre egy *externus gener* (idegen vő) személyében.⁴ Faunus maga is isten,
még ha nem is a leghatalmasabbak közül való. Azzal dicsekedhet azonban,
hogy nagyapja nem akárki volt a halhatatlan istenek közül: maga Saturnus.
Az ő történetét, amely elbeszéli, hogy hogyan került a világ egykori ura, az
istenek atyja az akkori világ legeldugottabb, isten (legalábbis Juppiter) háta
mögötti zugába, a 8. énekből ismerheti meg az olvasó. A saturnusi kor a vi­
lág aranykora volt, s amikor a juppiteri hatalomátvétel miatt ennek vége sza­
kadt, az elűzött isten Itáliába menekült. Itt teremtette meg a maga korlátozott
aranykor-rezervátumát. Ő tanította a vidék korábban civilizálatlan lakossá­
gát földművelésre, gazdálkodásra, adott nekik törvényeket és uralkodott fe­
lettük békében.

Latinus tehát végső soron Saturnus leszármazottja, őrzi és tiszteli az ősei
által megteremtett rendet. Az eposz szövege háromszor is beszél arról – még­
hozzá három különböző narratológiai szituációban –, hogy milyen viszony­
ban áll Latinus uralkodása és az ősi saturnusi béke. Hallhatjuk az elbeszélő
kinyilatkoztatását, majd magának Latinusnak az értékelését, végül pedig, az
epikus hang mellett másik kívülállóként, megszólal a szomszédos király,
Euander. A három értékelés persze nem vág teljesen egybe. A folyamatosság
Latinus előadásában a legtöretlenebb: úgy mutatja be népét és országát a tró­
jai jövevényeknek, mintha mi sem változott volna Saturnus uralkodása óta.
Egy jól ismert aranykor-toposzt állít saját országáról, népéről: *ne fugite...
gentem haud vinclo nec legibus aequam/ sponte sua veterisque dei se more
tenentem. (Ne kerüljétek el... azt a népet, mely nem a törvények és a bünte­
tés fenyegetése miatt nem követ el bűnt, hanem mert saját elhatározásából
tartja magát az egykori királya által kialakított ren­dhez. 7. 202–204.)*

Az elbeszélő meglegszik azzal, hogy emlékezetünkbe idézi a szoros ro­
konság tényét, és hangsúlyozza Latinus uralkodásának hosszú, békés voltát.
A harmadik forrás, Euander a világkorszakok hanyatlását az egyre silányabb

SATURNUS LATIUMBAN

Bámul ugyancsak, a két szeme jár
mindenféle fürgén
s élvezi Aeneás e helyet, majd kérdi s
örömmel
hall emlékeiről hajdankori hősi nagyoknak.
Róma erődjének szólt most emelője,
királyuk,
Éuandrus: „Helyi faunusok és nimfák, meg
a tölgyek
durva tövén nőtt lények laktak e sűrűben
egykor,
kiknél rend és műveltség sose volt, a
barommal
bánni, begyűjteni termést nem tudtak, se
kimélni
készletük – éltek a szűkös vad-húson, fa
gyümölcsén.
Míg az Olympus egéből el nem jött,
Jupiternek
fegyvereit futván Sátor­nus, a trónja
veszített.
Ő e tudatlan, a szirtfokokon szétszórt
hegyi népet
egybeterelte, s törvényt adva, nevét a
vidéknek,
minthogy ölében *lappangott*, Latiumra
cserélte.
Ennek uralma alatt ragyogott, mondják,
az aranykor,
oly békés boldogsággal béklyóztá a
népet,
míglen e színtelen és korcsabb kor
kezdte követni
s véle a vad harc-vágy, valamint éhsége
a kincsnek.”

Vergilius: *Aeneis* 8. 310–327.

Lakatos István fordítása

fémekkel érzékeltető hagyományos metaforarendszer segítségével szelíden vitába száll velük, és rámutat arra, hogy természetesen ez a vidék, az Aeneas előtti Itália is a valóságos, tehát az irigységtől, birtvágytól és ellentétektől szabdaltnak világrész. Számtalanszor éri hasonló élmény az *Aeneis* olvasóját: mintha szándékosan zavarba akarná hozni a szerző. Az elbeszélte történetek nem egészen egybevágóak, de az értelmezés teljes anarchiájához vezetne, ha azt a következtetést vonnánk le mindebből, hogy a kijelentések között nincsen összefüggés, és kioltják egymást. Ha folytatjuk a

vizsgálatot, az ellentmondásokból talán mégiscsak jól megszerkesztett kép bontakozik ki.

Esetünkben a képnek tagadhatatlan része a béke. Ennek relatív vagy abszolút volta már vita tárgyát képezheti. Elfogadhatónak tűnik számunkra az összegzés, hogy az akkori világ viszonylag legbékésebb szeglete volt Latinus birtalma. Biztosan tudjuk azonban, hogy Vergilius egyik legfontosabb változtatása a már az *Aeneis* megszületése előtt is népszerű Aeneas-mítoszban éppen az volt, hogy a történetnek ezen a pontján a béke jelenlétét hangsúlyozta. Más forrásaink ugyanis másképp mesélik a történetet, és nagy háborúkról szólnak, melyek éppen a trójaiak megérkezésekor zajlottak, s ezekhez csak csatlakozott Aeneas és csapata. Vergilius újítása tehát a béke, mely a félreeső félszigetet uralja a *fatum* által vezérelt trójaiak megérkezése előtt. Szintén csak Vergiliusnál találjuk meg Latinus király említett genealógiáját. Más források ezt is másként beszélik el: a görög szerzők szerint Latinus Odüsszeusz és Kirké,⁵ vagy Télemakhosz és Kirké fia volt.⁶ Mindkettő vonzó megoldás lehetett volna egy eposzköltő számára. Az összeegyeztethetetlen kronológiai eltérések miatt azonban le kellett mondania erről az erős kapcsolóelemről, amely a római népet a legnagyobb görög hősök egyikehez, és nem utolsósorban az *Aeneis*-t az *Odüsszeiához* köthette volna. Az *Aeneisben* tehát, bármi volt is oka, nem az agyafúrt görög, hanem a menekült, aranykor-alapító istenség Latinus nagyapja.

Viktor Pöschl, a 20. század egyik legfontosabb Vergiliusról szóló könyvének szerzője a következő megállapítással kezdi munkáját: „Vergilius műveiben a költészet szimbólum-teremtő természete félreérthetetlen bizonyossággal áll előttünk.”⁷ Valóban minden költői alkotásnak sajátossága a szimbólum-alkotás, a megnevezett dolgok átlényegítése, megtöltése önmagán túlmutató jelentéssel, de ez különösen igaz Vergilius műveire és köztük az *Aeneisre*. Az általunk

vizsgált jelenet szimbolikussága nem kíván sok magyarázatot: Aeneas és a trójaiak *megtisztították* a harcteret, kivágták a szentelt fát, *puro ut possent concurrere campo* (hogy szabad téren küzdhessenek). A fa kivágása egyértelmű kép: ezen a helyen nem folytatódik az eddigi istenek tisztelete. Az általuk irányított rendnek vége. Aeneas megjelenése Itáliában a saturnusi, faunusi, latinusi világ végét jelenti. Tévednénk azonban, ha azt gondolnánk, hogy ez ellentétben áll Aeneas *pietasával* (itt: az istenek jogait és hatalmát tiszteletben tartó kötelességtudat). Nagyon is az istenek által kijelölt úton halad a hős, csak éppen ezek az istenek más istenek.

A 7. és a 8. ének szövege elegendő fogódzót ad ahhoz, hogy elképzeljük, milyen volt az a világ, amelybe Aeneas megérkezett. Mindenekelőtt egyszerű és szerény igényű – legalábbis ahhoz képest, amit a *fatum* az új nép megalapításához kötve ígért. A korabeli világ kulturális-gazdasági centruma nem itt volt, hanem Keleten. Éppen ott, ahonnan Aeneasnak menekülnie kellett, Trója bukása után pedig leginkább Görögországban, de semmiképpen sem a Mediterráneum eldugott nyugati peremvidékén. Aeneas és népe érkezése hatalmas történelmi fejlődés lehetőségét teremtette meg. Olyan hatalom születik majd ezen a vidéken, amelyhez fogható nem ismert korábban a történelem, amely törvényeivel (*mores*) megszabja minden alávetett nép életét. Az *Aeneis* félreérthetetlenül tükrözi azt a jogos büszkeséget, amelyet minden római érezhetett, amikor arra gondolt, hol van a helye városának és a *res publicának* a népek között. Ugyanígy kétségtelen azonban, hogy az eposzban jelen van egy másfajta szemléletmód is, mégpedig meggyőződésem szerint ugyanilyen világosan: az, hogy ennek a korábban mindenki számára elképzelhetetlen fejlődésnek megvan az ára. Vergilius, mint a Pharszaloszi és Actium utáni generáció tagja, aki átélte azt is, ami a két csata között történt, pontosan kellett hogy tudja: a dolgoknak áruk van. A hatalmas

fejlődésért fizetni kell. Ami legelőször áldozatul esik, az éppen a béke. Azért kell kivágni a helyi istenség aranykori örökséget hordozó, szent fáját, hogy szabad tér nyíljon a harcnak.

Tantae molis erat Romanam condere gentem (Ilyen nagy nehézségek árán jöhetett csak létre a római nép; 1. 33.). A híres mondatban említett teher (*molis*) nem csak Aeneasra nehezedett. A *fatum* által meghatározott történelmi fejlődés mindenkitől áldozatokat követel, aki valamilyen módon kapcsolatba kerül vele. A vizsgált részletben Faunusnak kell megbékélnie azzal, hogy megsértették tiszteletét, kisajátították szent területét, annak ellenére, hogy a maga eszközeivel korábban elősegítette a végzet beteljesülését (ti. a már említett, Latinusnak szóló jóslattal). A történelmi változások az *Aeneisben* mindig katonai, háborús eseményeken keresztül következnek be, ezeknek pedig egyformán esik áldozatul az, aki a *fatum* megvalósulását segíti, és az, aki akadályozza. A legmeggyőzőbb példa erre az eposzban a 8. énekben szereplő Euander, aki éppen azért veszti el fiát, mert Aeneas segítségére küldte. Ámde ami áldozatul esik a folyamatnak, az sokkal több, mint egyéni életek: az egész történelem előtti háborítatlanság. Aeneas érkezésével veszi kezdetét a történelem. A történelmet pedig a *fatum* határozza meg.

A küzdelem nem csupán emberi szinten zajlik. Harcolnak az istenek is: egyfajta *theomachia* tanúi lehetünk. Szépen illusztrálja ezt történetünk folytatása, amely természetesen nem azzal ér véget, hogy Aeneas lándzsája beszorul a gyökerek közé. Turnus ekkor fegyvertelenül áll ellenfelével szemben, mert kardja a párviadal elején eltörtött, ez volt az oka kétségbeesett menekülésének is körbe a harctéren. A rutulus hős előtt felcsillan a remény, és Faunushoz imádkozik:

„*Faune, precor, miserere,*” inquit „*tuque optima ferrum
Terra tene, colui vestros si semper honores,
quos contra Aeneadae bello fecere profanos.*”
Dixit, opemque dei non cassa in vota vocavit.
(12.777–780.)

(„Könyörülj, Faunus, kérlek, s te, jóságos Földanya, ne engedd el a fegyvert, hisz én mindig ápoltam kultuszotokat, amelyet Aeneas népe háborúval szent-ségtelenített meg!” – mondta, s nem hiába hívta segítségül az istenséget.)

Faunus tehát meghallgatja az imát, nem engedi el a fegyvert, Daunia nimfa pedig új kardot nyom veszélyben forgó testvére, Turnus kezébe. Venus is úgy érzi, be kell avatkoznia fia érdekében (hiszen a helyzet hirtelen megfordult: Turnusnak van fegyvere, Aeneasnak pedig nincsen), és kiszabadítja a lándzsát a földből. Jól látható tehát, hogy a harc nemcsak az emberek szintjén zajlik. Részt vesz benne az istenvilág is. A helyi istenségek: Faunus, Daunia és, ismét csak szimbolikus módon, az ősi Földanya segítik a helyi hősöt, de hatalmuk nem ér fel az olümposzi istenekével. A Juppiter vezette és a *fatum* ügyében járó olümposziak foglalják el Saturnus utolsó aranykor-rezervátumát.

Végezetül még egy különös körülményre fel kell hívni a figyelmet a részlettel kapcsolatban. A már korábban idézett részlet arról számol be, hogy ez olyan szent fa volt, amelyen a tengerből megmenekült (*servati ex undis*) hajósok fogadalmi ajándékait szokták elhelyezni. Ezek az ajándékok legtöbbször a menekültek tengervíztől nedves ruhadarabjait jelentették. Horatius is említést tesz hasonló cselekedetről a Pyrrha-ódában (I. 5.14.), és a Kr. u. 3. századi kommentárszerző, Porphyrio ezzel kapcsolatban megjegyzi, hogy még ő maga is találkozott a szokással.⁸ Mi köze azonban Faunusnak a hajósokhoz és a tengerhez? Ő még csak nem is időjárás-istenség, aki lecsendesíthetné a

ILIONEUS, A TRÓJAIK KÖVETE LATINUSHOZ

„Fenséges fia Faunusnak, fejedelmem!
e földre
nem vészes viharok vertek ki a víz tükör-
réről,
sem csillag, sem a part nem csal meg
utunk közepette:
önként és egyetértve jövünk mindnyá-
jan e várba,
mert birodalmunkból, melynél a kelő
Nap Olympus
legtetejéről sem látott ragyogóbbat,
elűztek.
Származatunk Jupitertől van, Jupiterre,
az ősré
büszke a dardán nép, Jupiter fényes faja
szülte
trójai Aeneást is, urunk, – ő küld küszö-
bödhöz...
Most pedig esdünk, oly sok vízen, vész-
ben utaztunk:
adj egy kis part-részt, békés helyet iste-
neinknek
és vizet és levegőt, mi megillet akárkit
a földön.
Nem lesz az országnak szeplője e nép,
neveteknek
fénye se csökken alá, s nem enyész ily
tetre a hálánk,
és sose bánja meg ausoni, hogy Tróját
felölelte.”

Vergilius: *Aeneis* 7. 213–234.

Lakatos István fordítása

tudományban mára meghonosodott kifejezéssel élve a vizsgált olajfajelenet egy *kicsinyítő tükkör*, amely, ha nem is teljes képét mutatja az egésznek, de legalábbis a cselekmény vége előtt még egyszer felidézi annak ott és akkor fontos motívumait. Hogy mit jelenthettek ezek az ellentmondások, a pusztuló régi és születő (szép új) világ a korabeli olvasónak, nem kell magyarázni. Az újkori pedig levonhatja belőle magának a tanulságot, hogy a haladás, fejlődés, civilizáció, hatalom, birodalom (és sorolhatnánk még az értelmezés kulcsszavait) kérdésében semmi sem áll távolabb a Vergilius-alkotta elbeszéléstől, mint az egyoldalúság.

JEGYZETEK

- 1 Vö. *Íliász*, 22. 208.
- 2 Vö. *Íliász*, 22. 159-161.
- 3 Mindez annál meglepőbb, mert a 6. énekben Sibylla Aeneasnak adott jóslata éppen fordított szereposztást feltételez: *alius Latio iam partus Achilles (már megszületett Latiumban az új Akhilleusz... 6. 89.)*. A probléma részletes kifejtését lásd R. O. A. M. Lyne, *The Further Voices in Vergil's Aeneid*, Oxford, 1987, 108-111.
- 4 *Aeneis* 7. 45. és az ezt követő sorok.
- 5 Héziódosz, *Istenek születése* 1011. és azt követő sorok.
- 6 Halikarnasszosi Dionüsziosz I. 72.; Plutarkhosz, *Romulus* 2.
- 7 *Die Dichtkunst Vergils*, Wien, 1964. 5.
- 8 Bővebben erről: R. G. M. Nisbet – M. Hubbard kommentárjában Horatius ódáinak I. könyvéhez (Oxford 1970) a 14. sorhoz fűzött jegyzet (78. o.).
- 9 Vö. Altheim, *Römische Religionsgeschichte*, Göschen, 1932, 2. 71 skk.
- 10 Másik lehetséges, bár a következőt nem kizáró, hanem inkább kiegészítő magyarázat lehet a név etimológiája, amelyet már az ókoriak a *faveo* igével hoztak összefüggésbe. Faunus tehát óvó, védő istenség. Ez az értelmezés igen meggyőző, bár hiányoznak hozzá a bizonyító párhuzamként felhozható szöveghelyek.